Ischenko A. A. **The social and political nature and periodization of «The Orange revolution» in 2004.**

This article explores the polemical questions regarding clarification of general nature of unprecedented events in November-December, 2004, in Ukraine, as well as the problem of the periodization of «Orange Revolution».

К. В. Мануілова

УКРАЇНІЗАЦІЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УРСР

Ключові слова: *українізація, національні меншини, інтелігенція.*

Ключевые слова: *украинизация, национальные меньшинства, интеллигенция.*

Key words: *ukrainizaciya (Ukrainization), national minorities, intelligentsia.*

На сучасному етапі розвитку України невід'ємним чинником етнонаціонального буття українського народу є гармонізація міжнаціональних відносин, усебічний розвиток національних меншин, підвищення національної свідомості та формування наріжних основ політичної нації. Відтак, доволі актуальним є досвід політики українізації 1920–1930-х рр. Загальний аспект проблеми дозволить з'ясувати специфіку українського суспільства; перебіг заходів українізації в різних сферах життя регіону; встановити фактори, які допомагали та перешкоджали проведенню українізації; визначити, яким чином впливала на впровадження українізації зросійщенність регіону.

Політиці українізації 1920–1930-х рр. в УРСР, як і політиці радянської влади щодо національних меншин, загалом присвячена значна кількість наукових праць. Інститут історії України НАН України видав науково-довідниковий бібліографічний покажчик «Політика українізації в радянській Україні (1920–1930-ті рр.)», у якому зібрано джерела і літературу, присвячені дослідженню політики коренізації УРСР [1].

Підсумок попередніх досліджень з українізації було зроблено в ґрунтовній колективній монографії вчених Інституту історії України НАН України «Українізація 1920–1930-х рр.:

 © Мануілова К. В., 2012

передумови, здобутки, уроки» [2], у якій проаналізовано етнонаціональні наслідки політики українізації, встановлено, що: 1) українізація зумовила збільшення розбіжностей між Наддніпрянщиною, Поділлям, Волинню (українських територій) і промисловим Південним Сходом (з російським населенням); 2) політика «коренізації» сприяла згасанню старих вогнищ національної ворожнечі; 3) коренізація дозволила розвиватися неросійськомовній ідентичності євреїв, поляків, греків, болгар, інших етнічних груп.

На сьогодні маємо чимало досліджень, присвячених інтелігенції. Значним внеском в розробку цієї проблеми є праця Г. Касьянова [3], який уперше об'єктивно розглянув долю інтелігенції у 1920–1930-х рр.

В Україні відбулася низка конференцій, присвячених інтелігенції. Зокрема, на базі Одеського національного політехнічного університету традиційно проходить Міжнародна конференція «Інтелігенція і влада», за результатами якої друкується збірник наукових праць; Міжнародна наукова конференція «Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX–XX ст.» проводилася також у Вінницькому державному педагогічному університеті імені М. Коцюбинського. Подібні заходи відбулися в Миколаєві, Херсоні та інших містах України. На конференціях розглядали широке коло проблем, зокрема відносини інтелігенції і влади; становлення національної інтелігенції у 1917–1920 рр.; значення діяльності інтелігенції в політиці коренізації; долю української інтелігенції в умовах авторитарної влади тощо.

Втім, до цього часу поза увагою дослідників залишається проблема українізації інтелігенції національних меншин у південно-західному регіоні УРСР.

Метою статті є з'ясування етнополітичних орієнтирів інтелігенції національних меншин на здійснювану радянською владою політику українізації.

Дослідження ставлення інтелігенції національних меншин південно-західного регіону УСРСР до політики українізації є принциповим у розумінні рівня її впливу на життя етнічних спільнот цього регіону.

Запроваджена 1923 р. на XII з'їзді РКП(б) політика «коренізації», попри значні преференції національним меншинам,

здійснювалася переважно у формі українізації. Хоча українізація мала на меті дерусифікувати зросійщених українців, проте вона не могла не зачепити інтереси інтелігенції національних меншин.

У містах південного заходу УРСР проживали здебільшого росіяни та євреї і саме вони складали більшу частину неукраїнської інтелігенції. Політика українізації справила певний вплив на збільшення частки корінної національності в лавах інтелігенції, однак середня питома вага українців не відповідала їх частині у складі всього населення. Традиційно українці складали більшість серед сільських учителів, агрономів, співробітників Академії наук. Росіяни традиційно домінували серед висококваліфікованої технічної, наукової і викладацької інтелігенції. Євреї переважали в медицині і мистецтві [3, с. 97]. Щодо інших національних меншин (німці, болгари, поляки тощо), то вони здебільшого були вчителями в національних школах і складали незначний відсоток від загальної кількості інтелігенції.

Політика українізації безпосередньо загрожувала євреям і росіянам, оскільки вони втрачали привілейоване становище в суспільстві, збільшувалась конкуренція на ринку праці. Саме ці чинники, а також тривалі традиції русифікації значної частини населення України, зумовили негативне ставлення російської та єврейської інтелігенції до українізації. Як відзначалося в тезах пленуму ЦК КП(б)У «Про підсумки українізації», (червень 1926 р.) «соціальні корені руського шовінізму в Україні залягають у товщі руського міського міщанства (буржуазії) та інтелігентсько-спецівському прошарку» [4, с. 19].

Великих труднощів зазнала українізація інженерно-технічної інтелігенції (т. зв. фахівці — «специ»). Серед цих представників розумової праці часто траплялись випадки зневажливого, навіть ворожого ставлення до українізації й упертого небажання вивчати українську мову. У 1926 р. росіяни в цій категорії становили найбільшу національну групу: 34 % всіх спеціалістів різних адміністративних ланок, 43 % — у промисловості та на виробництві [6, с. 143–144].

Про українізацію фахівці говорили як про «тарабарщину», «китайщину», у разі українізаційного тиску на них погрожували виїздом до РРФСР [6, с. 128]. Своє небажання переходити на

українську мову вони мотивували тим, що не розуміють змісту технічної документації, а переклад забирає забагато часу, що шкодить виробництву. Часто зустрічалися такі заяви: «Як ми можемо українізуватися, якщо у нас технічне листування? Матеріал серйозний, тому й пишемо російською» [7, с. 101].

Інженерно-технічна інтелігенція не сприйняла українізацію, через низку причин: по-перше, більшість фахівців були росіяни, які працювали у російському або зросійщеному робітничому середовищі; по-друге, не було технічної термінології українською мовою.

Неоднозначно оцінила українізацію й освітянська інтелігенція національних меншин. Особливо великих труднощів зазнала українізація освітніх закладів у південно-західному регіоні України. У Доповіді окрінспектури наросвіти про стан українізації культосвітніх установ Миколаївщини 1927–1928 н. р. зазначалося, що учительство представлене переважно росіянами, які надзвичайно ускладнювали проведення українізації, тим більш важко було вживати будь-яких заходів для впливу на вчительство [8, арк. 123].

Причинами спротиву українізації серед викладачів було те, що міське вчительство складалося з росіян або зрусифікованих національних меншин. У сільській місцевості українізація освітньої галузі проходила набагато швидше, ніж у містах. Більша частина сільських вчителів вітала українізацію, адже вони були в основній масі або українського походження, або засвоїли мову під впливом україномовного оточення.

Неоднозначно сприймала українізаційні процеси польська, німецька та болгарська інтелігенція. Польські освітяни позитивно оцінили українізацію, оскільки знали українську мову, адже їм під час навчання в національних школах часто доводилося переходити на зрозумілу для учнів українську. Так, польська вчителька Нішек говорила: «З дітьми нема роботи, а тільки мука і клопіт, бо треба починати аж від самого початку: не вчити, але перекладати з однієї мови на іншу, бо діти нічого не розуміють і геть всяку річ називають по-українськи» [9, арк. 159].

Болгарська інтелігенція негативно поставились до українізації. І Всеукраїнська нарада з роботи серед національних меншин (1926 р.) зазначала, що ці національності через однакову

релігійну приналежність із російським населенням значною мірою асимілювались, долучились до російської культури [10, арк. 31].

Під час перевірки німецьких шкіл в Одеській окрузі з'ясувалося, що «вчительство більш кваліфіковане, ніж у школах інших нацменшин, але значна кількість німецьких вчителів до цих пір знаходиться під впливом церкви» [11, арк. 37–38]. Більшість вчителів німецьких шкіл Одещини, крім своєї рідної мови, володіли російською, але не знали і не бажали вивчати українську [12, арк. 7, 64–65, 143, 183]. Причиною такого ставлення до українізації був більш високий культурний рівень німецької інтелігенції. Тому, на їх думку, українізація означала перехід на рівень нижчої культури.

Складно проходила українізація професійної і вищої освіти. Проведена у 1924 р. перевірка одеських шкіл показала, що українською мовою володіли у всіх установах професійної освіти, проте у вищих школах знали лише 11 % працівників. Деякі професори у відомостях про себе зазначали, що знають українську мову, однак це не завжди відповідало дійсності, оскільки викладати українською мовою вони не могли [13, арк. 14–15]. Голова Укрголовпрофосвіти Я. Ряппо вказував на таку проблему з українізацією цих установ: «...навчальні установи профосвіти розташовані переважно в міських центрах або в містечках, де населення розмовляє російською мовою. Вчительство закладів профосвіти значною мірою російське або зрусифіковане» [14, с. 102].

Більшість професорів вишів виявляла опозиційність до політики українізації, оскільки серед освітян переважали росіяни та євреї, які не знали української мови, а тому ризикували втратити роботу. Найбільшу опозиційність до українізації виявили професори Одеського сільськогосподарського інституту (ОСГІ), де працювали колишні лідери місцевих організацій загальноросійських партій: народних соціалістів, октябристів, кадетів. У ОСГІ чекісти фіксували т. зв. «праву», «великоросійську» професуру, яка з 1923 р. почала активно протидіяти процесам українізації [15, арк. 15].

Інформатори ЧК-ДПУ активними ворогами українізації вважали професорів О. Браунера (ОСГІ) та П. Павлова (Хімікофармацевтичний інститут) — «монархістів, антиукраїнців», в

ОПІ: Д. Добросердова — «монархіста, ненависника української мови» та С. Шатуновського — «антирадянського типа, — що співчуває сіонізму, противника українізації» [16, арк. 16]. В Одеському інституті народної освіти (ОІНО), в 1925 р. тільки 16 % викладачів викладали українською мовою. «Права» група професорів ОІНО (Б. Варнеке, О. Готалов-Готліб, М. Лінгау, А. Томсон, В. Лазурський) ставились вороже до українізації. У 1925 р. в Одеському медичному інституті (ОМІ), Одеському інституті народного господарства (ОІНГ) і в Одеському політехнічному інституті (ОПІ) українізація трактувалася як насильство, спостерігалося різко негативне ставлення професури до українізації [18, арк. 19].

Частина одеського професорсько-викладацького складу вважала українську мову незрозумілою і закликала користуватися нею тільки на селі. Ці професори саботували українізацію, відмовляючись читати лекції українською мовою. Вони нарікали, що немає «наукової української термінології» і що їм важко засвоїти українську мову.

У доповідній записці ДПУ про «Стан Одеського інституту народної освіти» за 1928–1929 н. р. зазначалось: «Хоча формально ІНО і вважався українізованим на 100 % вузом, але насправді лише професори-українці читають українською мовою, інші залишаючись вірними своїй консервативності, викладають російською мовою. Правління ІНО, йдучи назустріч тим професорам, кому найважче засвоїти українську мову, дозволила п'ятьом із них тимчасово викладати російською. Насправді ж більше 30 лекторів не викладали українською мовою. Наприклад, професор М. Лінгау перші 5–10 хвилин читав українською, після чого переходив на російську» [17, арк. 195]. Слід зазначити, що були спроби примусової українізації деяких викладачів, адміністрування, перекручення, проведення її в надзвичайно стислі строки. Хоча плани не виконувалися, керівництво інституту звітувало, що українізацію здійснюють у зазначені терміни, які неодноразово переносилися з одного навчального року в інший [18, с. 191].

Складно проходила українізація у технічних вузах. У доповідній записці ДПУ про «Стан Одеського політехнічного інституту в 1828–1929 рр.» зазначалось: «антиукраїнські настрої в ОПІ мають достатньо значне розповсюдження. Професура не-

рідко підкреслено несерйозно ставиться до справи українізації. В багатьох випадках відзначалось навмисне викривлення викладу лекцій українською мовою, посилаючись на труднощі при оволодінні нею... Наприклад, інженер Добровольський почав читати лекцію українською мовою у вигляді «жарту», нагромадив у безладі декілька фраз і заявив аудиторії: «ось це як вони вимагають українською», «а ось зараз буде по-людськи», — після чого став читати російською мовою» [17, арк. 26].

Серед професорів цих інститутів щодо українізації була розповсюджена така точка зору: «Навіщо навчати студентів вищих шкіл національною мовою, якщо ці школи мають всесоюзне значення, а майбутнім фахівцям доведеться працювати не обов'язково у своїй республіці? А єдина ж мова, якою можна користуватись по всьому СРСР, — російська, — тож тільки цією мовою доцільно й навчати студентів, майбутніх фахівців соціалістичного будівництва!» [19, с. 48].

Причинами такого стану справ була відсутність науково-технічної термінології, російське походження більшості викладачів цих вузів, і те, що вони здобули освіту в царській Росії.

Представники студентської громади національних меншин у ставленні до українізації поділялися на кілька груп. Так, студенти-євреї, що у вишах Одеси складали 50–60 % від загальної кількості студентства (у деяких ВНЗ їх кількість досягала 70 %) і переважали у навчальних закладах фармацевтичного та мистецького напрямків освіти, як правило, були міськими мешканцями, але швидко й успішно вивчали українську мову.

Індустріально-технічні і соціально-економічні вищі навчальні заклади комплектувались, здебільшого, за рахунок міст і промислових районів, а тому мали більше половини студентства, яке не володіло українською мовою [20, арк. 25]. За національним складом у цих закладах переважали студенти росіяни, євреї, зрусифіковані українці, які часто виявляли «російський шовінізм» і відкидали саму можливість викладання спеціальних предметів українською мовою.

Студенти-українці складали більшість в сільськогосподарських (68,7 %) і педагогічних (58 %) ВНЗ [21, с. 91]. Більшість із них позитивно сприйняли українізацію. Водночас, органи ДПУ фіксували у зведеннях: «... Значна частина студентів-

українців розмовляє російською, щоб їх не вважали петлюрівцями» (студенти ОСГІ); «...Серед студентів інших національностей виділилося дві групи. Перша розглядала українізацію, як вимушену, тяжку необхідність, і намагалася вчити українську мову. Друга — значна частина студентства — ставилася до українізації негативно» [22, арк. 212].

На початку 1920-х рр. початкова, середня та вища освіта ще не перешла на українську мову викладання. Надалі ситуація значно покращилась: поступово українізувалися нижчі ланки, з'явився масовий випуск українізованих учнів середньої школи, студентство вузів також переважно стало україномовним. Майже в усіх навчальних закладах керівництво констатувало, що «маса студентства українізується швидше, ніж професура» [2, с. 96].

Отже, ставлення інтелігенції національних меншин до політики українізації було неоднозначним.

Серед єврейської інтелігенції відбувся розкол. Значна частина єврейської інтелігенції, особливо ті, хто здобув освіту в царській Росії (професорський склад), зберегла великоруську шовіністичну позицію щодо українізації. Однак, у єврейських студентів та молодих спеціалістів, що закінчували україномовні школи, під впливом українізації відбувалася переорієнтація з російської мови на українську. Причинами такої зміни було намагання євреїв асимілюватися з українцями.

Серед причин несприйняття українізаційних процесів російською інтелігенцією виділимо: ідеї пролетарського інтернаціоналізму; для того, щоб запобігти втраті контролю над українським суспільством під час впровадження політики українізації, уряд УРСР дуже уважно поставився для забезпечення культурних потреб саме росіян. Навіть за умов українізації російська мова зберігала своє особливе значення: за нею закріплено статус мови міжнаціонального спілкування у зв'язку з її поширеністю в СРСР. Усі державні документи, за законодавством, оприлюднювались українською і російською мовами.

Не сприйняла політику українізації зросійщенна болгарська інтелігенція.

Близькість мови, українське оточення, національний гніт стали причинами позитивного ставлення до українізації польської інтелігенції.

Німецька інтелігенція мала високий культурний рівень, зберегла релігійні і мовні традиції, тому негативно сприйняла українізацію і русифікацію.

Загалом, українізація 20-х — 30-х рр. XX ст. створила передумови для зміни мовних орієнтацій національних меншин південно-західної частини УРСР з російської на українську. Однак, українізація, як противага русифікації, не змогла перемогти асиміляційні впливи російської мови та культури.

Джерела та література

1. Політика українізації в радянській Україні (1920–1930-ті рр.) : наук.-допоміж. бібліограф. покажчик. — К. : Інститут історії України НАН України, 2003. — 219 с.
2. «Українізація» 1920–30-х років : передумови, здобутки, уроки : [монографія] / [В. М. Даниленко, Я. В. Верменич та ін.]. — К. : НАН України, Ін-т історії України, 2003. — 392 с.
3. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х — 1930-х років : Соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. — К. : Глобус, 1992. — 176 с.
4. Українізація радянських установ (декрети, інструкції і матеріяли). — Х., 1926. — № 2. — 104 с.
5. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / [Б. Кравченко ; пер. з англ.]. — К. : Основи, 1997. — 423 с.
6. Національні відносини в Україні у XX ст.: зб. документів і матеріалів / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології ; [упоряд.: М. І. Ланчук (кер.), І. П. Гошуляк, С. С. Діброва та ін.]. — К. : Наукова думка, 1994. — 590 с.
7. Малинова Г. Л. Из-под завесы тайны... / Г. Л. Малинова ; Государственный архив Одеской области. — Одесса: Гратек, 2002. — 380 с.
8. Державний архів Миколаївської області. — Ф. Р–161. — Оп. 1. — Спр. 281.
9. Центральний Державний Архів Вищих Органів України (далі — ЦДАВОУ). — Ф. 166. — Оп. 7. — Спр. 419.
10. Центральний Державний Архів Громадських об'єднань України (далі –ЦДАГОУ). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2246.
11. Державний Архів Одеської Області (далі — ДАОО). — Ф. 7. — Оп. 1. — Спр. 1541.
12. ДАОО. — Ф. 11. — Оп. 1. — Спр. 1393.
13. ДАОО. — Ф. Р.99. — Оп. 2. — Спр. 73.
14. До історії міжнаціональних процесів на Україні : документи та матеріали // Український історичний журнал. — 1991. — № 1. — С. 99–112.
15. ДАОО. — Ф. Р-7. — Оп. 1. — Спр. 1312.
16. ДАОО. — Ф. Р-39. — Оп. 1. — Спр. 1033.

17. ДАОО. — Ф. 7. — Оп. 1. — Спр 2203.
18. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту: [монографія] / В. В. Левченко; [Відп. ред. В. М. Хмарський; наук. ред. Т. М. Попова]. — Одеса: ТЕС, 2010. — 428 с.
19. Чапленко В. Більшовицька мовна політика / В. Чапленко. — Мюнхен, 1956. — 74 с.
20. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2251.
21. Ряппо Я. Народна освіта на Україні до десятої роковини Жовтня / Я. Ряппо. — Х : Держвидав України, 1927. — 125 с.
22. ДАОО. — Ф. Р. 39. — Оп. 1. — Спр. 165.

Анотації

Мануилова К. В. **Украинизация интеллигенции национальных меньшинств юго-западного региона УССР.**

В статье проанализировано отношение интеллигенции национальных меньшинств юго-западного региона УССР к политике украинизации, прослежено изменение их вектора лояльности в строну украинизации.

Manuilova K. V. **The Ukrainization of the intelligency of the national minorities of the southwest region of USSR.**

This article deals with the analysis of the attitude of the intelligentsia of the national minorities of the southwest region of USSR to the policy of Ukrainization, the change of their vector of loyalty towards the Ukrainization is investigated.

Ю. В. Пачос

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ В ГАЛУЗІ КІНЕМАТОГРАФУ ЗА РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991–2011 рр.)

Ключові слова: *Україна, Польща, кінематограф, кінофестивалі, співпраця.*

Ключевые слова: *Украина, Польша, кинематограф, кинофестивали, сотрудничество.*

Key words: *Ukraine, Poland, cinema, film festivals, collaboration.*

Із жодною іншою європейською країною Україна не має стільки контактів, як з Польщею. Такі взаємини між країнами пояснюються не тільки стратегічним підходом до двостороннього співробітництва. Зобов'язання для обох країн в рамках

© Пачос Ю. В., 2012